

Ant. Dalen Portlands Cementfabrikk. Foto: R.Nyblin Kilde: Telemark Museum

TELEMARKS UNIKE INDUSTRIHISTORIE

ET LOKALT, REGIONALT OG GLOBALT PERSPEKTIV

PROSJEKTPERIODE 2017 - 2020

Dette samarbeidsprosjektet mellom Høgskolen i Sørøst-Norge og Norsk Industriarbeidermuseum skal samle kunnskap om og formidle Telemarks industrihistorie. Telemarks industrielle museumssamlinger skal kartlegges og bevares, det skal lages større industristillinger, og et rikt illustrert bokverk om industrihistorien i Telemark skal lages.

HSN Høgskolen
i Sørøst-Norge

**NORSK
INDUSTRIARBEIDER
MUSEUM**

Kvinnelige papirsorterersker, Skotfoss Bruk eller Union i Skien. Foto: R.Nyblin Kilde: Telemark Museum

PROSJEKTGRUPPE

Prosjektet Telemarks unike industrihistorie inngår i en samarbeidsavtale mellom Høgskolen i Sørøst-Norge og Norsk industriarbeidermuseum. Høgskolen i Sørøst-Norge er fra 2016 en fusjonert høgskole med studiesteder i Bø, Porsgrunn, Rauland, Notodden, Ringerike, Vestfold, Drammen og Kongsberg. Norsk industriarbeidermuseum åpnet i 1988 på Vemork, er lokalisert på Rjukan og Notodden og forvalter og formidler norsk industri- og krigshistorie.

Prosjektet er utarbeidet av en prosjektgruppe:

Runar Lia, direktør Norsk industriarbeidermuseum

Kjetil H. Djuve, avdelingsleder Norsk industriarbeidermuseum

Marit Johansson, verdensarvkoordinator Høgskolen i Sørøst-Norge

Ellen Schrumpf, professor i historie Høgskolen i Sørøst-Norge

TELEMARKSINDUSTRIEN SOM VERDENSARV

I 2015 ble Rjukan og Notodden tilkjent verdensarvstatus av UNESCO. Til grunn for verdensarvstatusen lå det som omtales som stedenes fremragende universelle kvaliteter. Kvalitetene dreier seg blant annet om naturressursene (vannkraften), fabrikkene der vannkraften ble tatt i bruk, og transportsystemet. I industriarven er altså vannet, landskapet, bygninger og gjenstander gitt status og verdi, mens menneskene som bygde og skapte verdiene, de sosiale miljøene, kultur og tradisjon ikke har fått tilsvarende oppmerksomhet. Det var imidlertid arbeidere som omskaptet vann til kraft, og det var arbeiderne som produserte kunstgjødsel for en voksende verdensbefolkning. Og det var mennesker som sto bak den teknologiske nyvinningen, lysbueovnen og senere ammoniakksyntesen, som gjorde at kunstgjødsel kunne produseres, en oppfinnelse som man kan si har forandret verden. I dette prosjektet om Telemarks industrihistorie og industrihistoriens fundament vil også menneskene og miljøene i og rundt industrien i Telemark ha en sentral plass.

Verdensarvstatusen vil utvilsomt styrke Telemark gjennom økonomisk og ideologisk verdiskaping. Den kan bli et løft for

lokalsamfunnene og regionen, men en forutsetning er at folk har kunnskap om, og føler eierskap til og stolthet over, verdensarven. Dette prosjektet skal skape identitet og tilhørighet. For det første skal det gjøres ved å kartlegge, beskrive og registrere Telemarks industrielle samlinger ved Norsk Industriarbeidermuseum og gjøre dem tilgjengelig for allmenheten. Det gjelder samlingene fra Hydro på Rjukan, i Notodden og i Eidanger, Porsgrunn og Grenland. Samlingene inneholder, foruten fotosamlinger og historiske arkiver, 10 000 bevaringsverdige gjenstander av stor teknologisk og kulturhistorisk verdi. For det andre skal industrihistorien formidles i utstillinger, som bygger på de kartlagte og tilrettelagte samlingene.

BRYNESTEIN OG JERN

Foto: HYDRO / Norsk Industriarbeidermuseum

Et utgangspunkt for denne delen av prosjektet er at Hydros betydning for utviklingen i Telemark etter 1900, vanskelig kan overvurderes. Industrien bandt fylket sammen langs et transportsystem, med Vestfjordalbanen, ferger på Tinnsjøen og Tinnosbanen til Notodden (1909), Bratsbergbanen fra Notodden til Menstad (1916), og utskipping fra Menstad og senere fra kaianlegg på Herøya. Industrien knyttet også fylket til en global verden; 90 prosent av Hydros produksjon ble eksportert i 1920-årene. Likevel er det langt mer enn Hydro og den offisielle verdensarven som plasserer Telemark i den nasjonale og globale industrihistorien. Den faglige rammen for dette prosjektet vil derfor være, med verdensarven i sentrum, å få fram bredden i Telemarks industrihistorie. Ved å formidle en bred historie om Telemarks industrihistorie vil verdensarven knyttes til og gjøres relevant for *hele* Telemark.

På mange måter har Telemarks industrihistorie røtter tilbake til vikingtida. Naturen i Telemark kunne tilby to etterspurte varer nasjonalt og internasjonalt i jernalderen, nemlig brynestein og jern. Begge var avgjørende komponenter for våpen og redskap. Brynestein fra Eidsborg graves fram over store deler av Europa og vitner om Telemarks særegne posisjon i Europas handelsliv på denne tiden. Skien som handelssted vokste fram på 900–1000-tallet som følge av denne industrien. Jernutvinningen på Hardangervidda hadde også dimensjoner utover det lokale og regionale, og råjernproduksjonen krevde både arbeidskraft og distribusjonsapparat. Senere dannet jernet grunnlag for jernverkene i Telemark; Fossum Jernverk (1539), Ulefoss Jernverk (1657) og Bolvig Jernverk (1692), og brynestein fra Eidsborg ble en viktig bestanddel i slipesteinsproduksjonen ved Norrøna Fabrikker (1884) i Porsgrunn.

Brynesteinsarbeidere i Eidsborg. Foto: Vest-Telemark Museum

Foto: Telemark Museum

TRELAST, PORSELEN OG MEKANISK INDUSTRI

I middelalderen blir trelasthandelen stadig mer sentral, og mellom 1500- og 1700-tallet var Telemark en av Norges mest betydningsfulle trelastregioner for internasjonal eksport (Aas Pedersen 2014). På denne tida var det skogen som dannet naturgrunnlaget for industriutviklingen, og senere ble tømmer og trelast nyttet som råstoff i den moderne treforedlingsindustrien i nedre deler av fylket. Skien blir nå en av landets største industristeder, og her finner vi Union Co, som etter 1900 var Nord-Europas største treforedlingsindustri. Og med Hydro på Notodden fra 1904, på Rjukan fra 1907 og

Herøya fra 1927 var moderne, elektrokjemisk storindustri etablert i Telemark. En begivenhet i industrihistorien var det også da Porsgrunds Porselænsfabrikk kunne hente ut den første koppen fra brenneovnen i 1887. Det var da et faktum at landets eneste porselensfabrikk var lokalisert til Telemark. Ved Telemarkskysten lå også skipsverft, mekaniske verksteder og is-produksjon var en viktig næring i en periode.

Foto: Jensen, Stina Aadland / Stiftelsen Kulturkvartalet

TELEMARK - ET INDUSTRIFYLKE

Et utgangspunkt for dette prosjektet er å dokumentere at Telemark har vært og er et industrifylke. Industrien har formet Telemark gjennom tidene, og Telemark har formet industrien. Likevel er Telemarks identitet kanskje først og fremst knyttet til bondekulturen og folkekunsten. Under nasjonsbyggingen, når idéen om Norge ble skapt, ble bondekulturen i Telemark løftet fram som eksempel på det ekte norske. Derfor har industrifylket og industriarven fått en mindre framtreddende rolle i den store fortellingen om Telemark. Med dette prosjektet skal Telemarks industriidentitet styrkes. Det skal ta utgangspunkt i det særegne i Telemarks industrihistorie, i de teknologiske nyvinningene og i lokale by- og bygdeindustrier. Samtidig skal regionens industrihistorie ses og forstås i en nasjonal og global sammenheng. Det finnes allerede en god del forskning på og litteratur om Telemarks industrihistorie. I 2014 fikk Telemark sin regioneshistorie gjennom trebinds-verket *Telemarks historie*, der flere kapitler omhandler industrihistorie. En rekke lokalhistoriske bøker om lokal industri har også blitt gitt ut, for eksempel *Pionérbyen Notodden*, *Rjukan – fabrikkbyen under Gaustaffjell* og *Folk og hus på Skottfoss*. Det er også gitt ut en bok om verdensarven, *Rjukan – Notodden –*

verdensarv, basert på den dokumentasjonen som ble samlet inn under søknadsarbeidet. Dette er imidlertid et annet prosjekt. Det skal kartlegge, beskrive og registrere Telemarks industrielle samlinger ved Norsk Industriarbeidermuseum, og gjøre dem tilgjengelig for allmenheten. Videre skal industrihistorien formidles i utstillinger og i et bokverk der kunnskap om industriarven i fylket samles og syntetiseres. Slik skal telemarkingene se hvilken betydning industrien i fylket har hatt, og prosjektet kan skape optimisme og stolthet i en region der industrien i flere tiår har vært preget av nedlegging eller blitt «outsourcet». Folk i og utenfor fylket skal bli bevisst Telemarks rolle i den industrielle utviklingen og industrihistoriens posisjon i en regional, nasjonal og global kontekst. Overgang fra industri til post-industri har pågått over flere ti-år. De gamle industrisamfunnene har vært preget av omstillingsvansker, arbeidsledighet og usikkerhet, og bare fra 2007 til 2014 har industritillinger i Telemark gått ned med 23 prosent. Men Telemark er fortsatt et industrifylke. På Herøya Industripark er det i dag etablert moderne teknologiselskaper med flere tusen ansatte. Dette, samt Rjukans og Notoddens verdensarvstatus, har skapt ny optimisme.

DEN UNIKE INDUSTRIARVEN

Hensikten med dette prosjektet er å kartlegge industrihistoriens fundament, og å øke kunnskapen om, og identiteten rundt, Telemarks industrihistorie. Vi mener at denne kunnskapen vil ruste Telemark for framtida. Kunnskap om historie kan være et offensivt redskap, som kan inngå i håndteringen av de utfordringer som regionen opplever og bidra til en bærekraftig omstilling i regionen. Ofte fremstilles industrikulturen som et «problem» for regionen; den forklarer et lavt utdanningsnivå i fylket,

stor arbeidsledighet og sosiale utfordringer. Vi mener imidlertid at den samme historien kan brukes til å endre nettopp dette. Telemarks industrihistorie viser at til alle tider har Telemark hatt folk som har evnet å bruke omgivelsene til å skape teknologi, industri og levebrød, og at natur og mennesker i fylket kan danne grunnlaget for nær sagt all slags framtidrettet industri og teknologi. Framtida skapes nå. Dagens kreative skoleelever og entreprenører kan være morgendagens Eyde og Birkeland.

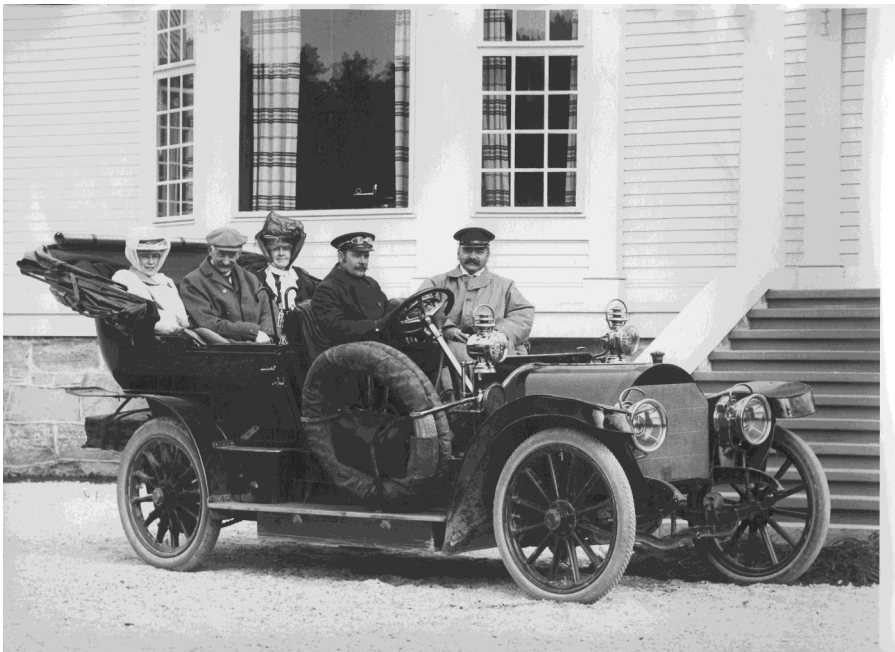

Foto: Norsk Industriarbeidermuseum

Foto: Norsk Industriarbeidermuseum

FUNDAMENT OG FORMIDLING

Prosjektet skal kartlegge og systematisere industrihistoriske kilder og formidle kunnskap om Telemarks industrihistorie. Prosjektet består av tre delprosjekter.

I. Fundament. Gjennom dette arbeidet skal Telemarks industrielle museumssamlinger kartlegges, fotograferes og registreres slik at de blir tilgjengelige for forskere og for allmennheten.

II. Formidling a) I prosjektperioden skal industrihistorien formidles ved større industriutstillinger med utgangspunkt i Telemarks industrielle museumssamlinger. Her vil Norsk Industriarbeidermuseum

være sentral, men også Telemark museum (porselen) og Vest-Telemark museum (brynestein) har industrihistorie å formidle.

III. Formidling b) Gjennom prosjektperioden skal det lages en forskningsbasert bok som skal få fram bredden i Telemarks industrihistorie. Boka vil, i motsetning til det store bokverket om Telemarks historie, kun omhandle industrihistorie. Den skal skrives av fagfolk for et bredt publikum og skal kunne brukes av lærere og elever, museumsansatte og guider, amatører og profesjonelle som ønsker mer kunnskap om Telemarks industrihistorie.

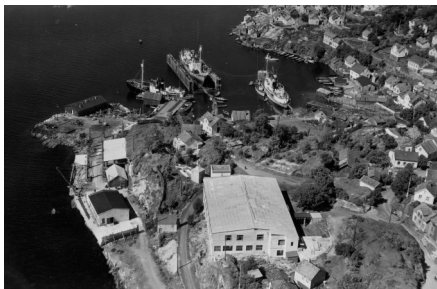
LOKALT, REGIONALT OG GLOBALT PERSPEKTIV

Eksempler på industri- og næringsvirksomheter som skal inn i boka er:

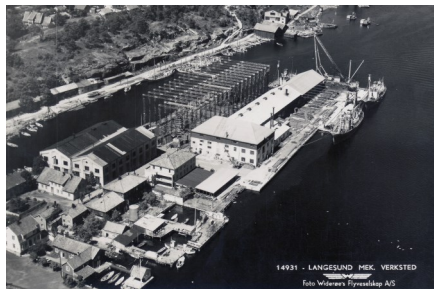
- Brynesteinproduksjon og handel
- Gruver, bergverk og jernverk
- Sagbruk, trelast og treforedling
- Skipsverft og mekanisk industri
- Prosessindustrien (Norsk Hydro)
- Kunst- og håndverksindustri
- Vann, kraft og samferdsel

Boka vil dessuten inneholde kapittel som trekker lange linjer og binder fortid, nåtid og framtid sammen og som ser på utviklingen av økonomi, eierskap og rekruttering av arbeidere fra å være lokal, regional og nasjonal til å bli global. Kapittel om industrien i kunst og arkitektur og i litteratur og språk skal også inkluderes. En detaljert disposisjon over verket skal utarbeides når prosjektet er finansiert.

Prosjektet Telemarks unike industrihistorie skal kunne brukes i skolen med utgangspunkt i lærerplanens punkter om lokalhistorie. Telemark trenger å bygge en kultur hos barn og unge der arbeidslyst, fellesskap, identitet, entreprenørskap og kreativitet står i sentrum. Videre vil prosjektet gjennom samarbeid med teatre og kunstnere transformere lokal industrihistorie til nye uttrykk som kan skape engasjement og tilhørighet. Gjennom prosjektperioden skal industrihistorie og prosjektarbeidet også kommuniseres til publikum gjennom sosiale medier som Facebook og Instagram. På den måten kan vi nå et bredt publikum, skape engasjement og eierskap til både industrihistorien, verdensarven og andre formidlingsaktiviteter i prosjektet.

*Flyfoto fra Kragera Slipp og Mekaniske verksted
Foto: Skappel Vilhelm / Telemark Museum*

*Langesund Mekaniske Verksted
Foto: Widerøes Flyveselskap A/S / Telemark Museum*

LITTERATUR

Baug, Irene. Pågående postdoktorprosjekt (2014-2017): *Brynesteinshandel i vikingtid og mellomalder - distribusjon, transaksjonsformer og nettverk i eit langtidsperspektiv*. UiO.

Dørum, Knut 2014: Fra istid til ca. 1100. I Øystein Rian (red.): *Telemarks historie bind 1*. Oslo: Fagbokforlaget.

Johansson, Marit 2015: *Life in a world heritage city – A case study fo discussions and contested values in Angra do Heroísmo, the Azores*. Linköping: Linköping Universitet.

Kjeldstadli, Knut 2014: De tre samfunn – Arbeid, næringsliv og hverdagsliv etter 1905. I Olav Rovde og Ingvar Skobba (red.): *Telemarks historie bind 3*. Oslo: Fagbokforlaget.

Loftsgarden, Kjetil 2007: *Jarnframstilling i raudt land. Jernvinna på Rauland i jernalder og mellomalder*. Masteroppgave i arkeologi. Bergen: Universitetet i Bergen.

Martens, Irmelin 1988: *Jernvinna på Møsstrånd i Telemark. En studie i teknikk, bosetning og økonomi*. Oslo.

Myrvoll, Siri 1986: Skien og Telemark – naturressurser, produkter og kontakter i sen vikingtid og tidlig middelalder. *Viking XLIX*.

Myrvoll, Siri 1992: Brynesteinshandelen på Telemarkskanalen: Eksportvare fra tidlig middelalder. *Fortidsvern nr. 4*.

Schrumpf, Ellen 2014: Folk og næringer i Telemark. I Nils Ivar Agøy og Ellen Schrumpf (red.): *Telemarks historie bind II*. Oslo: Fagbokforlaget.

Songe, Helge 2013: *Rjukan – fabrikkbyen under Gaustaffjell*. Rjukan: SingSong Forlag.

Songe, Helge 2015: *Pionérbyen Notodden*. Rjukan: SingSong Forlag.

Aas-Pedersen, Svein 2014: Tømmeret – juvelen i Telemarks næringsliv 1550-1800. I Øystein Rian (red.): *Telemarks historie bind 1*. Oslo: Fagbokforlaget.

Budsjett 2017-2020

Fundament

Kostnader		Inntekter/finansiering	
Personal kostnader	4 300 000	Norsk Kulturråd	450 000
Magasininnredning	70 000	NIA (egeninnsats lønn)	460 000
Bevaringsmateriell/ Emballasje	250 000		
Reiser/seminar/ overnatting	50 000	Norsk Hydro ASA/ Herøya Industipark	355 000
Teknisk utstyr	20 000	* Ekstern tilleggsfinansiering	3 460 000
Administrasjon og drift	35 000		
Sum	4 725 000	Sum	4 725 000

Formidling a)

Kostnader		Inntekter/finansiering	
Personal kostnader	1 250 000	NIA (egeninnsats lønn)	1 250 000
Reiser/seminar/ overnatting	40 000	NIA (ekstra tilskudd)	320 000
Administrasjon og drift	30 000	NIA (ekstra utstilling)	1 050 000
Utstillinger - I og II	1 800 000	* Ekstern tilleggsfinansiering	500 000
Sum	3 120 000	Sum	3 120 000

Formidling b)

Kostnader		Inntekter/finansiering	
Forfatterhonorar	4 000 000	* Ekstern tilleggsfinansiering	5 650 000
Prosjektkoordinator	500 000	Høgskolen i Sørøst-Norge	100 000
Møter/reiser	600 000		
Arkivarbeid	50 000		
Produksjon/trykking	600 000		
Sum	5 750 000	Sum	5 750 000
		*Delsum - Sponsorering/Ekstern tilleggsfinansiering	9 610 000

Kostnader totalt	13 595 000	Inntekter/finansiering totalt	13 595 000
-------------------------	-------------------	--------------------------------------	-------------------

Tinfos Jernverk Notodden. Foto: Røstad, Paul A / DEXTRA Photo

HSN Høgskolen
i Sørøst-Norge

**NORSK
INDUSTRIARBEIDER
MUSEUM**